

Світлана Рукасова

**РОЗВИТОК ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕРЕВІРКИ,
ОБЛІКУ Й ОЦІНКИ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ
У СЕРЕДНІХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ У 60-ТІ РОКИ ХІХ СТ.**

Радикальні зміни, що відбуваються в усіх сферах українського суспільства торкнулися також і сучасної загальноосвітньої школи. Постанови Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України вимагають ефективних педагогічних систем, форм, методів і засобів навчання і виховання, постають нові вимоги щодо оцінки, обліку та контролю за навчальними досягненнями учнів.

Саме розв'язання проблеми організації контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти зумовило проаналізувати історико-педагогічну літературу досліджуваного періоду, зробити огляд сучасних монографічних видань, дисертаційних робіт, наукових праць педагогічного спрямування, педагогів, учених, громадських діячів того періоду, а також архівних, офіційно-нормативних документів з порушеної проблеми.

Вивчення психолого-педагогічної літератури з досліджуваної проблеми дало змогу довести, що організація контролю навчальних досягнень учнів належить до актуальних дидактичних проблем, про що свідчать інтенсивні пошуки визначення його сутності, функцій, видів, форм і методів, вимог до реалізації, розробки критеріїв оцінювання навчальних досягнень (Н. Волкова, С. Золотухіна, В. Крисько, Ч. Куписевич, І. Підласий, С. Перовський, О. Савченко та ін.).

Інший напрям складають експериментальні дослідження, в яких здійснено перевірку теоретичних висновків і рекомендацій (В. Безверхова, В. Буряк, Т. Дмитерко, Н. Карапузова, О. Масалітіна, Т. Солодка та ін.).

Наступний напрям визначає тенденція розкриття історико-педагогічних аспектів проблеми контролю в певні історичні періоди (А. Бойко, В. Вихрущ, Н. Дем'яненко, М. Євтух, С. Золотухіна, І. Підласий, О. Сухомлинська, Г. Троцько та ін.).

Недостатньо дослідженим залишається напрям – організація контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти в 60-ті роки ХІХ ст., що і стало метою даної статті.

Аналіз історико-педагогічної літератури свідчить, що проблема контролю навчально-пізнавальної діяльності учнів знайшла подальший розвиток у період дії «Статуту гімназій і прогімназій відомства міністерства народної освіти», затвердженого 19 листопада 1864 року. Сам статут містив ряд положень про контроль у цих навчальних закладах, причому одна частина у них була аналогічною відповідним статтям попереднього статуту 1828 року, друга законодавчо затверджувала

практику, яка фактично склалася в системі середньої освіти наприкінці 50-х – на початку 60-х років, а третя встановлювала нові умови і вимоги.

Питання попереднього контролю регламентував § 48 статуту, згідно з яким правила іспитів учнів під час вступу до гімназії і прогімназії повинні були міститися «в особливій інструкції, складеній на підставі думок педагогічних рад усіх гімназій і прогімназій округу, попечительською радою і затвердженій попечителем навчального округу» [7, с. 54].

Цей же параграф передбачав аналогічний порядок розробки правил про перехідні та випускні екзамени. Отже, у новому статуті питання попереднього контролю розв'язували відповідно до тих реалій, які були протягом останніх 10–15 років.

Як і в статуті 1828 року, учнів передбачалося приймати до цих навчальних закладів здебільшого перед початком навчального року, але в поважних випадках педагогічна рада могла приймати охочих в усі класи прогімназії й у перші чотири класи гімназії і протягом всього року, упевнюючись щоразу за допомогою іспитів у тому, що претендент за рівнем знань і розвитку може з успіхом навчатися в класі, до якого бажає бути зарахованим. Тим самим була ліквідована попередня практика, яка з 50-х років дозволяла юнакам вступати не лише до перших чотирьох, а й до всіх класів гімназії; натомість вони одержали право складати випускні іспити разом з вихованцями гімназій [7, с. 59].

Випускників прогімназій приймали до гімназії того ж типу без екзаменів, але якщо учень бажав змінити тип навчального закладу (реальний на класичний чи навпаки), або перерва в навчанні перевищувала шість місяців, то він підлягав спеціальному іспиту.

Наочне уявлення про умови та вимоги попереднього контролю під час дії статуту 1864 року надають правила Харківського навчального округу, які встановлювали, що вступні іспити проводить екзаменаційна комісія, до складу якої входять директор гімназії (голова), інспектор і всі викладачі того класу, у якому бажає навчатися майбутній учень; за великої кількості вступників могла призначатися і друга комісія під головуванням інспектора.

При цьому, по-перше, шестибальна система оцінювання знань була встановлена не тільки для вступних іспитів, а й для всіх видів контролю; по-друге, така система була характерною не лише для Харківського навчального округу – наприклад, оцінку «0» використовували і в Казанському окрузі; по-третє, водночас у деяких середніх навчальних закладах (військових гімназіях, кадетських корпусах) застосовували і дванадцятибальну систему [6, с. 157].

Аналіз архівних даних, зокрема звітів про роботу середніх навчальних закладів, історико-педагогічної літератури свідчить, що поточний контроль під час дії статуту 1864 року не зазнав суттєвих змін

порівняно з попереднім часом. Важливу увагу приділяли домашнім завданням, зокрема «списуванню з книжок», «заучуванню правил», вивченню напам'ять невеликих за обсягом і простих за змістом віршів та уривків з прозових творів, що потім декламували чи писали на класній дошці; в останньому випадку наявні помилки виправляли інші учні і вчителі [4, с. 185; 5, с. 83].

Постійними були перевірки ґрунтовності засвоєння викладеного матеріалу з різних предметів гімназійного курсу; при цьому велике значення надавалося залученню всіх присутніх учнів до оцінювання правильності відповіді однокласника і до виправлення ними зроблених помилок.

Для підвищення успішності вихованців молодших класів, які мали незадовільні поточні оцінки, низка гімназій ввела для них обов'язкові додаткові заняття, що проводилися в позаурочний час, зокрема й у вихідні та святкові дні, не лише вчителями, але й кращими учнями старших класів (так званими репетиторами). Водночас зазначимо, що педагогічні ради інших гімназій дотримувалися думки про шкідливість репетиторства загалом, бо, з їх погляду, «діти, звикаючи покладатися на репетитора, мало роблять у класі, та не більше того, мабуть, і вдома» [3, с. 107–109; 6, с. 156].

Контроль за відвідуванням занять, був предметом постійної уваги педагогічних рад гімназій, у багатьох з яких наглядачі щоденно відзначали відсутніх в особливому журналі; загалом у ньому робили і позначки про причини, через які учні не були в класі (згідно із запискою від батьків). У деяких випадках цей журнал «через гімназичного службовця надсилався батькам або вихователям учнів для з'ясування причин відсутності».

Вивчення досвіду роботи середніх навчальних закладів свідчить, що після 1864 року основною формою періодичного контролю, як і раніше, були репетиції, періодичність яких встановлювали педагогічні ради; їх проводили по завершенні певних розділів предметів або у встановлений термін. Результатом періодичного контролю була і середньомісячна оцінка з усіх дисциплін, з яких наприкінці навчального року виводився «річний бал», при цьому частиною гімназій була запроваджена практика повідомлення про них батькам, передусім, які не мешкали в місті, де знаходилася гімназія [1, с. 274].

Після затвердження статуту 1864 року форми підсумкового контролю відрізнялися різноманітністю: в одних навчальних округах (Харківський, Московський) це були перевідні іспити, в інших (Київській, Одеській, С.-Петербурзькій) – річні репетиції. Педагогічні ради деяких гімназій загалом відхиляли як екзамени, так і репетиції, визначаючи тільки оцінювання знань вихованців у процесі занять і кінцевий підсумок у вигляді річних балів. Така строкатість підсумкового контролю зумовила пошук оптимальних його форм, який оцінювався як керівництвом навчальних округів, зокрема Одеського та Київського, так і педагогічними

колективами середніх навчальних закладів, представниками педагогічної думки, і відбувався у вигляді обговорення цього питання педагогічними радами гімназій, радами при попечителях навчальних округів, а також у вигляді публікацій деяких авторів у пресі.

Прихильники перехідних іспитів обґрунтовували свою позицію тим, що екзамени, на відміну від річних репетицій, охоплюють відразу весь викладений матеріал; час, відведений на підготування до них дає змогу надолужити прогаяне протягом року; при екзаменаційній формі підсумкового контролю учні по черзі готуються до кожного предмета, у зв'язку з чим їхня увага і розумові здібності зосереджуються саме на ньому, не роздрібнюючись поміж іншими дисциплінами; під час іспиту контролюється і загальний рівень знань класу в цілому, тобто якість роботи викладача. Крім того, екзаменаційна система допомагає запобігти помилок під час оцінювання знань гімназистів, бо колективна оцінка екзаменаційної комісії, з одного боку, нівелює неоднакову вимогливість різних викладачів, а з іншого – вона є об'єктивнішою від репетиційної через те, що комісія виставляє колегіальну оцінку кожному з учнів, тоді як на репетиціях переважну кількість відповідей одноосібно оцінює викладач.

До недоліків, притаманних перехідним екзаменам, на думку їх супротивників належали нерівномірний розподіл праці учнів протягом навчального року, надання змоги недбалим вихованцям, зневажливо ставлячись до систематичного вивчення матеріалу, готуватися до іспитів лише напередодні їх проведення, у наслідок чого замість дійсного засвоєння знань відбувалося лише механічне заучування. Крім того, підсумковий контроль у вигляді перехідних екзаменів скорочує тривалість навчального року, призводить до надмірного збудження учнів; оцінювання знань вихованців під час іспитів не завжди цілком об'єктивне, і цьому перешкоджають хвилювання, сором'язливість деяких з них, неоднакова вимогливість членів екзаменаційної комісії впродовж іспиту, зумовлена їх стомленістю, обмеженістю часу для опитування кожного гімназиста [2, с. 316; 5, с. 101–104].

Тобто, той самий аргумент (змога надолуження прогаяного протягом року) міг розглядатися різними педагогами і як перевага, і як недолік екзаменаційної системи контролю під час переведення до старших класів, або ж розцінюватися цілком протилежно; іспити сприяють (не сприяють) об'єктивному оцінюванню знань учнів.

Позитивними якостями річних репетицій, на думку їх прибічників, була змога «примусити учнів учитися ретельно протягом року для досягнення міцності в набутті знань» і «частинами повторювати кожний предмет без виснаження сил» під керівництвом учителя, з поясненням і доповненням питань, не зовсім ґрунтовно засвоєних вихованцями [2, с. 297].

Також підкреслювалося, що репетиції, порівняно з екзаменами забирають значно менше часу на перевірку знань учнів директором та

інспектором гімназії, і при тім майже у тому вигляді, як і на екзамені, з тієї лише різницею, що «на репетиціях доводиться перевіряти знання тільки деяких учнів, а на екзамені перевіряють знання всіх» [2, с. 314–315]. Деякі грані репетиційної форми підсумкового контролю одні представники педагогічної громадськості розглядали як недоліки, а інші вважали їх перевагами. На відміну від перехідних іспитів або річних репетицій, частина педагогів відстоювала й інші варіанти цього підсумкового контролю, зокрема їх сумісного використання. Наприклад, були пропозиції вирішувати питання про переведення, беручи до уваги лише річні оцінки; також пропонували в молодших класах дозволити «кожному викладачу репетирувати свій предмет наприкінці року, якщо він визнає це необхідним», а в старших – піддавати екзаменам вихованців, які мали з однієї або декількох дисциплін незадовільні оцінки [1, с. 274, 316].

Унаслідок обговорення питання про форму контролю при переводі в наступні класи перевагу одержали прихильники перехідних екзаменів; про що свідчать, наприклад, дані по Одеському навчальному округу, де педагогічна рада тільки однієї гімназії висловила за річні репетиції, та й то лише у молодших класах.

Випускні екзамени, згідно з § 62 статуту, як і раніше, слід було проводити «в присутності педагогічної ради, за правилами, затверджуваними ...попечителем навчального округу»; при цьому кожний навчальний рік у всіх гімназіях і прогімназіях завершували урочистим актом з виданням нагород, атестатів, оголошення прізвищ переведених до старших класів [7, с. 55–58].

В умовах, коли питання організації контролю розроблялись кожним учбовим округом, а деякі з них навіть і педагогічними радами окремих гімназій, були неминучими розбіжності у їх вирішенні. Так, в цей час при оцінюванні знань використовувалися різні цифрові системи, різними були вимоги щодо наявності незадовільних оцінок для переведення до вищих класів, складу екзаменаційних комісій на випускних іспитах, врахування річних балів при їх проведенні, тощо. Аналіз історико-педагогічної літератури, архівних документів досліджуваного періоду дозволив виявити динаміку розвитку проблеми контролю навчальних досягнень учнів середніх закладів освіти від етапу формування до становлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1867. – Ч. 136, отд. Современная летопись. – С. 253–298.
 2. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1868. – Ч. 139, отд. Современная летопись. – С. 67–133, 288–355.
 3. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений //
-

- Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1868. – Ч. 140, отд. Современная летопись. – С. 82–141.
4. Известия о деятельности и состоянии наших учебных заведений // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1870. – Ч. 151, отд. Современная летопись. – С. 136–211.
 5. Наша педагогическая литература // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1869. – Ч. 146, отд. педагогики. – С. 83–107.
 6. Отчет о состоянии 2-й Казанской гимназии в 1868/69 учебном году // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1869. – Ч. 145, отд. Современная летопись. – С. 144–162.
 7. Устав гимназий и прогимназий министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1864. – Ч. 124, отд. 1. – С. 45–83.